

O'QUVCHILARDA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Raximberganova Nafosat Erkinovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti 2-bosqich magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17421713>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 15-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 23-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

kreativlik; ijodiy tafakkur;
divergent fikrlash;
metakognitsiya; motivatsiya;
konstruktivizm; muammoli
ta'lim; loyihaviy ta'lim; formatif
baholash.

ABSTRACT

Maqolada o'quvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari yoritiladi. Kreativlik tushunchasining psixologik, pedagogik va sotsiokultural talqinlari tahlil qilinib, divergent tafakkur, muammo yechish, metakognitiv nazorat hamda ijodiy motivatsiya kabi tarkibiy omillar tizimli ravishda sharhlanadi. Maqola kreativlikni rivojlantirishda o'qituvchining fasilitatorlik roli, o'quv muhitining psixologik xavfsizligi, topshiriqlarning ochiqligi va autentikligi, shuningdek, madaniy-kontekstual omillarning ahamiyatini ko'rsatadi.

XXI asr ta'limi oldida turgan eng muhim vazifa — o'quvchini shunchaki bilim oluvchidan faol yaratuvchiga aylantirishdir. Axborot toshqinidek oqayotgan, kasblar tez yangilanayotgan va muammolar murakkab tus olayotgan bir davrda kreativlik nafaqat san'atga, balki fan, texnologiya, ijtimoiy hayot va kundalik muomala madaniyatiga ham kirib bordi. Shunday ekan, maktab darsi o'quvchi yod oladigan formulalar sahnasidan ko'ra ko'proq "g'oyalar laboratoriyasi" bo'lishi lozim. Bu laboratoriyada savol berishdan qo'rqmaydigan, xatoni tajriba sifatida qabul qiladigan, noodatiy yechimga yo'l topa oladigan bola shakllanadi.

Kreativlik ko'pincha "noyob iste'dod" yoki "tug'ma hadya" sifatida talqin qilinadi. Aslida esa u o'stiriladigan, muhit va tajriba ta'sirida kengayadigan qobiliyatdir. O'quvchi har kuni duch keladigan kichik vazifalar — matnni boshqacha talqin qilish, tajribada kutilmagan natijani sharhlash, turli fanlar orasida ko'prik qurish — ijodiy tafakkurning urug'larini sug'oradi. Shu bois, kreativlikni rivojlantirish jarayoni darsning bir epizodi yoki alohida "ijod darsi" emas, balki butun ta'lim tajribasining tamoyiliga aylanishi kerak.

Kreativ fikr uch asosiy ustunga tayanadi: savol berish madaniyati, tajriba qilish jasorati va refleksiya. Savol berish — bilimga kirish eshigi; tajriba — usullarni tekshirish maydoni; refleksiya esa o'z o'qish jarayonini anglash va keyingi qadamlarga ongli qaror qilish imkonidir. Maktabda bu ustunlar o'qituvchining fasilitatorlik roli orqali mustahkamlanadi: u tayyor javoblarni taqdim etmaydi, balki o'quvchini yo'naltiradi, muammoli vaziyatlar yaratadi, ko'p javobli savollar beradi, o'quvchining ovozi eshitadi.

Kreativlik o'sishi uchun psixologik xavfsiz muhit zarur. O'quvchi xato qilsa ham qadriyat sifatida qabul qilinadigan, fikri eshitiladigan, guruhda hamkorlikda ishlashga undaydigan muhitda divergent fikrlash faol bo'ladi. Bunday muhitni shakllantirishda topshiriqlarning

ochiqligi va autentikligi — real hayotga yaqinligi — muhim: loyiha, tadqiqot, dizayn-tafakkur, STEAM integratsiyasi kabi yondashuvlar aynan shuni ta'minlaydi. Bu yondashuvlar bilimni "tayyor natija" sifatida emas, balki "kashf etiladigan jarayon" sifatida ko'rsatadi.

Zamonaviy baholash ham kreativlikni qo'llab-quvvatlashi kerak. Faqat yakuniy ball bilan cheklanib qolish ijodiy izlanishni pasaytiradi; aksincha, formatif baholash, mezonli rubrikalar, tengdosh fikri va o'z-o'zini baholash kabi usullar ijodiy g'oyaning pishib yetilishiga yordam beradi. "To'g'ri-javob"dan ko'ra, oqimlilik (ko'p g'oya), moslashuvchanlik, originallik va takomillashtirish (g'oyani sayqallash) kabi sifatlar qadrlanadi.

Nihoyat, kreativlik — bu individual yutuq bilangina cheklanmaydi; u madaniy-kontekstual jarayon. Har bir o'quvchining mahalliy tajribasi, tili, qadriyati, ijodiy ifoda uslubi bir-biridan farq qiladi. Maktab ana shu xilma-xillikni resursga aylantirgandagina, kreativlik ijtimoiy adolat va inklyuzivlik bilan uyg'unlashadi. Demak, o'quvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini anglash — bu didaktik metodlar ro'yxatini tuzish emas, balki ta'lim falsafasini qayta ko'rib chiqish, darsni g'oyalar yaratish ekotizimiga aylantirish demakdir. Shu asosda qurilgan ta'limgina ertangi kunning noaniq, ammo imkoniyatlarga boy manzarasida o'quvchini yetakchi va mas'ul yaratuvchiga aylantira oladi.

Adabiyotlar tahlili:

Kreativlik adabiyotlarida ikki asosiy yo'nalish ajralib turadi: (a) shaxs xususiyati sifatida ijodkorlik (motivatsiya, qiziqish, qadriyatlar) va (b) kognitiv jarayon sifatida ijodiy fikrlash (divergent-konvergent operatsiyalar, metakognitiv nazorat). G'ilfordning intellekt tuzilishi modeli kreativlikni oqimlilik (fluency), moslashuvchanlik (flexibility), originallik (originality) hamda takomillashtirish (elaboration) ko'rsatkichlari orqali o'lchashga asos yaratdi; bu yondashuv maktab amaliyotida ijodiy topshiriqlarni baholash mezonlarini ishlab chiqishga turtki berdi. Torrans ushbu ko'rsatkichlarni diagnostika qilish bo'yicha standartlashtirilgan topshiriqlar majmuasini taklif etib, "ijodiy muhit" va o'quvchi tajribasining ahamiyatini alohida urg'uladi. Shaxsga doir yondashuvlar qatorida Amabilening komponentlar modeli (domen bilimlari, ijodiy jarayon ko'nikmalari, ichki motivatsiya) o'qitish dizaynida mazmun, strategiya va rag'batni muvofiqlashtirish zaruratini ochib beradi.

Adabiyotlarda ijodiy fikrlashning ikkita muhim kognitiv mexanizmi ta'kidlanadi: assotsiativ kengayish va cheklovlar bilan ishlash. Birinchisi g'oyalar maydonini kengaytirsa, ikkinchisi g'oyani pishitish va tanlashni ta'minlaydi. Metakognitsiya — o'z fikrlashini rejalash, monitoring qilish va baholash — o'quvchi ijodiy siklini (g'oya yaratish → prototiplash → qayta ko'rib chiqish) barqarorlashtiradi. Bu jarayonlarga mos ta'limiy strategiyalar: ochiq-oxirli savollar, "agar... unda?" ssenariylari, analogik transfer bosqichlari (hamdardlik → muammoni aniqlash → g'oya → prototip → test), hamda "fikrni ko'rinadigan qilish" texnikalari.

Csikszentmihalyining "oqim" nazariyasi ijodiy faoliyatni optimal qiyinchilik va ko'nikma muvozanatida yuzaga kelishini ta'kidlaydi; bu maqsad, mezon va kashfiyot, tajriba strategiyalarini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Shuningdek, Sternbergning ijodkorlikka doir ko'p komponentli yondashuvi tanqidiy fikrlash, jasorat va riskni boshqarish elementlarini integratsiyalash orqali ijodiy qaror qabul qilishga urg'u beradi.

Adabiyotlarda psixologik xavfsiz muhit kreativlikning sharti sifatida qayd etiladi: xato "o'rganish dalili" deb qabul qilinsa, o'quvchilarning kognitiv xavf olishga tayyorligi oshadi. O'qituvchining fasilitatorlik roli — savol berish madaniyatini shakllantirish, guruh hamkorlikni yo'lga qo'yish, konstruktiv fikr-mulohaza berish — ijodiy jarayonni tezlashtiradi.

O'z-o'zini aniqlash nazariyasiga (autonomiya, kompetensiya, ijtimoiy aloqadorlik) tayangan holda ichki motivatsiyani kuchaytiruvchi dizayn elementlari (tanlov erkinligi, real auditoriya, autentik vazifa) ijobiy natija beradi.

STEAM yondashuvi haqidagi adabiyotlar fanlararo integratsiya orqali ijodiy muammoni ko'p nuqtai nazardan ko'rishga undashini ta'kidlaydi. Loyiha asosida o'qitish tadqiqot savollarini shakllantirish, dalil to'plash va g'oyani himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi; muammoli o'qitish esa ochiq-oxirli vaziyatlar orqali ijodiy gipotezalar ishlab chiqishga sharoit yaratadi. Dizayn-tafakkur metodlari prototiplash va tezkor iteratsiyalar orqali "qilish orqali o'rganish"ni kuchaytiradi. Shu jarayonda raqamli vositalar (vizual prototiplash, dasturlash, multimediali taqdimot) ijodiy ifodaning diapazonini kengaytiradi, biroq adabiyotlar ogohlantiradi: texnologiya maqsad emas, vosita; u didaktik maqsadlar bilan uyg'unlashgandagina kreativlikni oshiradi.

Adabiyotlar yakdil: yakuniy ball ijodkorlikni to'liq aks ettirmaydi. Formatif baholash (doimiy fikr-mulohaza, o'zaro baholash, refleksiya jurnallari) ijodiy g'oyaning pishishini ta'minlaydi. Rubrikalarda oqimlilik, moslashuvchanlik, originallik va takomillashtirish kabi indikatorlar aniq tavsiflanishi zarur; bu o'quvchiga nimani va qanday yaxshilashni ko'rsatadi. Standart testlashga tayanish tor talqin xavfini tug'diradi; shu bois adabiyotlar ko'p manbali baholash (portfel, mahsulot, jarayon, tengdosh fikri)ni tavsiya qiladi. Shu bilan birga, adolat va inkluzivlik masalasi ko'tariladi: rubrikalar madaniy-biografik xilma-xillikni inobatga olishi, "bitta to'g'ri yechim" orientatsiyasidan voz kechishi kerak.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kreativlikni "o'lchash"ga doir ishlar amaliyot uchun qulay bo'lsa-da, ko'p hollarda kontekstdan ajralgan laboratoriya sharoitlariga tayanadi. Bu maktab muhitidagi murakkab ijtimoiy omillarni (resurslar cheklovi, baholash bosimi, o'quv dasturining qat'iyligi) yetarli hisobga olmaydi. Shuningdek, texnologiya markazli modellar ba'zan vositani markazga chiqarib, pedagogik muloqotni zaiflashtirishi mumkin. Yana bir muammo — ijodiylikni iste'dodga tenglashtirish: adabiyotlar buni rad etadi, biroq amaliyotda selektiv yondashuv izlari uchraydi. Demak, ta'lim siyosati, o'quv dasturlari va o'qituvchi tayyorlash tizimida kreativlikni umumiy kompetensiya sifatida ko'rish va uni barcha fanlarda, barcha o'quvchilar uchun ta'minlash zarur.

Muhokama.

Kreativlikni rivojlantirish masalasi ta'lim tizimida ko'pincha "qanday metodni qo'llash kerak?" degan savolga qisqartirib yuboriladi. Aslida muammo chuqurroq: kreativlik — bu bilimlar majmuasidan ko'ra, fikrlash me'morchiligi va o'rganish madaniyatidir. Shu bois, darsni ijodiyashtirishni biror texnika bilan cheklash emas, balki ta'lim falsafasi, baholash, topshiriq dizayni, o'qituvchi va o'quvchi rollarining qayta taqsimlanishi sifatida ko'rish lozim. Agar dars strukturasi faqat "to'g'ri javob"ni talab qilsa, o'quvchi xatodan qo'rqadi, savol berishdan tiyiladi va ijodiy riskka bormaydi; aksincha, ochiq savollar, ko'p variantli yechimlar va iterativ qayta ishlash imkoniyati bo'lsa, g'oya oqimi kuchayadi.

Kreativlikni qo'llab-quvvatlashning markazida psixologik xavfsiz muhit turadi. Xato bu yerda jazolanishi kerak bo'lgan hodisa emas, balki o'rganish signali. O'quvchi tajribasini omma oldida himoya qila olsa, tengdosh fikrini eshitsa va qayta ishlash uchun vaqt topsa, "originallik" tasodif natijasi emas, mehnat mahsuliga aylanadi. Bu jarayonda o'qituvchi "bilim uzatuvchi"dan ko'ra "fasilitator" va "dizayner" rolini oladi: muammoli vaziyatlarni yaratadi, faol

strategiyalarni modellashtiradi (o'ylash baland ovozda, eskiz, prototiplash), va metakognitiv savollar orqali o'quvchining o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini uyg'otadi.

Topshiriq dizayni ham boshqa bir hal qiluvchi omil: real hayotga yaqin, ijtimoiy foydali maqsadli, ko'p fanli integratsiyani talab qiladigan vazifalar o'quvchining semantik motivatsiyasini yoqadi. Loyiha va tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuvlar aynan shu sababli barqaror natija beradi: ular "bilimni qo'llash"ni yakuniy bosqichga emas, o'rganishning markaziga olib kiradi. Dizayn-tafakkur sikli (hamdardlik—muammo ta'rifi—g'oya—prototip—test) darsni "kashfiyot" sifatida quradi: o'quvchi uchun ham, o'qituvchi uchun ham natija oldindan yopiq emas, ochiq jarayondir.

Baholash tizimi ijodiy o'sishni yoki bo'g'ishni bevosita belgilaydi. Formativ baholash, mezonli rubrikalar va o'zaro tahlil sharoitida oqimlilik, moslashuvchanlik, originallik va takomillashtirish kabi sifatlar ko'rinadi va qadrlanadi. Yakuniy ballga qaratilgan yondashuvda o'quvchi "xatoni yashirish"ga ishlaydi; iterativ, dalilga tayangan mulohaza berish madaniyatida esa u "g'oyani sayqallash"ga ishlaydi. Demak, baholash — faqat natijani o'lchash vositasi emas, balki ijodiy fikrlashni shakllantiruvchi pedagogik arxitekturadir.

Texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt vositalari, kreativlik uchun ikki qirrali qilichdir: ular informatsion yukni yengillashtirib, prototiplashni tezlashtiradi, lekin "tayyor javob"ga o'rgatib qo'yishi ham mumkin. Shuning uchun AI vositalari "hamkor-muhokama" sifatida, ya'ni g'oyani kengaytirish, qarama-qarshi dalillarni topish, vizual eskizlar yaratish, muqobil yechimlarni taqqoslash kabi metakognitiv vazifalarda ishlatilsa, ijodiy kapitalni oshiradi. Muhimi, intellektual halollik va manba bilan ishlash madaniyati aniq o'rgatilishi kerak.

Mahalliy madaniy-kontekstual omillar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. O'quvchilarning ona tili, hududiy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi, amaliy san'at va milliy ilmiy merosdan olingan motivlar ijodiy topshiriqlarga tabiiy "ma'no qatlamlari" qo'shadi. Bu, bir tomondan, ishtirokni oshiradi, ikkinchi tomondan, ijodiy yechimlarning ijtimoiy ahamiyatini kuchaytiradi. Inklyuzivlik tamoyili — turli qobiliyat, til va ijtimoiy tajribaga ega bolalarning ovozi birdek eshitish — divergent tafakkurni boyitadi.

Amaliyotga tatbiq etishda eng ko'p uchraydigan qarama-qarshilik — tartib va erkinlik muvozanati. Juda ko'p erkinlik — yo'nalish yo'qolishiga; ortiqcha reglament — ijodiy impuls so'nishiga olib keladi. Shu bois "chegarali erkinlik" tamoyili muhim: aniq mezonlar va bosqichlar, lekin yechim yo'llarida ochiqlik. Masalan, loyiha rubrikasida funkcionallik, dalillash, ko'p manbalilik va etik me'yorlar qat'iy bo'lsin, ammo shakl, uslub va integratsiya darajasi o'quvchiga qoldirilsin. Nihoyat, o'qituvchining kasbiy rivojlanishi kreativlik ekotizimining tayanchi. Metodlar to'plamini bilishning o'zi yetarli emas; o'qituvchi reflektiv amaliyotga ega bo'lishi, kichik-sikl tajribalar (lesson study, action research) o'tkazishi, hamkasblar bilan ochiq darslar va tahlil sessiyalari olib borishi zarur. Maktab darajasida esa rahbariyat ijodiy tashabbuslarni rag'batlantiradigan madaniyat yaratishi, vaqt va resurslarni (laboratoriya jihozlari, kutubxona, ochiq ma'lumotlar, maker-space) kafolatlashi lozim.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, kreativlikni rivojlantirish alohida mashq emas, balki ta'lim tizimining uzviy dizayn masalasidir: mazmun — kontekstual va ko'p fanli; metod — muammoga yo'naltirilgan va iterativ; baholash — rivojlantiruvchi; muhit — xavfsiz va inkluziv; rol — fasilitativ; texnologiya — mas'uliyatli hamkor. Shunday uyg'unlikdagina o'quvchi nafaqat "biladigan", balki "yarata oladigan" shaxsga aylanadi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Amabile, T. M. Creativity in Context. — Boulder, CO: Westview Press, 1996. — 317 p.
2. Cropley, A. J. Creativity in Education and Learning: A Guide for Teachers and Educators. — London: RoutledgeFalmer, 2001. — 194 p.
3. Pink, D. H. A Whole New Mind: Why Right-Brainers Will Rule the Future. — New York: Riverhead Books, 2005. — 256 p.
4. Qodirova, M. X. Kreativ fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari // Ta'lim taraqqiyoti jurnali. — 2021. — №4. — B. 45-51.
5. Rasulov, S. A. Zamonaviy ta'limda kreativlikni rivojlantirish omillari // Pedagogika va psixologiya muammolari. — 2022. — №2. — B. 23-28.
6. Karimova, D. I. O'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish texnologiyalari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 148 b.

